

УДК 811.111'371

ПОЕТИКА ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Марчишина А. А.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Стаття висвітлює поетологічний потенціал гендерної ідентичності в постмодерністському художньому дискурсі. Зміст поняття «гендерна ідентичність» інтерпретується як усвідомлення індивідом біологічної статі власної самості у певних соціокультурних умовах. Конструктивна роль гендерної ідентичності у дискурсі зумовлюється трансформаційним впливом постмодерністського світогляду, який передбачає руйнування усталених гендерних стереотипів. Результатом цього процесу є нові моделі гендерної ідентичності, створені за допомогою відповідних мовних засобів.

Ключові слова: ідентичність, гендер, гендерна ідентичність, постмодерністський художній дискурс.

Марчишина А. А. Поэтика гендерной идентичности в постмодернистском художественном дискурсе. Статья раскрывает поэтологический потенциал гендерной идентичности в постмодернистском художественном дискурсе. Содержание понятия «гендерная идентичность» интерпретируется как осознание индивидом биологического пола собственной самости в определенных социокультурных условиях. Конструирующая роль гендерной идентичности в дискурсе обусловлена трансформационным влиянием постмодернистского мировоззрения, предусматривающим разрушение устоявшихся гендерных стереотипов. Результатом этого процесса выступают новые модели гендерной идентичности, созданные при помощи соответствующих языковых средств.

Ключевые слова: идентичность, гендер, гендерная идентичность, постмодернистский художественный дискурс.

Marchyshyna A. A. Poetics of gender identity in postmodern literary discourse. The paper highlights poetological potential of gender identity in postmodern literary discourse. The concept of gender identity is interpreted as the individual's self-perception of his/her own biological sex under certain social and cultural conditions. Constructive role of gender identity in discourse is determined by transformational influence of postmodern worldview envisaging the destruction of deep-seated gender stereotypes. The process results in new gender identity models formed by appropriate language means.

Key words: identity, gender, gender identity, postmodern literary discourse.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема гендерної ідентичності не нова в гуманітарних студіях. Суспільно-культурна стратифікація, популярні міфи й літературні традиції долучаються до творення гендерних умовностей, внаслідок чого соціальні ролі асоціюються із гендером, що втілюється в образах традиційно усталених, стереотипізованих маскулітних і фемітних ідентичностей. Донедавна такий стан речей влаштував переважну більшість тих, хто виявляв дослідницький інтерес до проблеми ідентичності, гендерної зокрема. Однак потрактування цього поняття з позицій світоглядних орієнтирів постмодернізму ще не було об'єктом системного, комплексного вивчення, що свідчить про **актуальність** цієї праці та суголосність її проблематики із викликами сьогодення.

Мета статті – виявити та описати моделі сучасної гендерної ідентичності в постмодерністському художньому дискурсі в ракурсі їхнього поетологічного та смислотвірного потенціалу.
© Марчишина А. А. Поетика гендерної ідентичності в постмодерністському художньому дискурсі

Завдання статті:

- уточнити зміст поняття «гендерна ідентичність»;
- виявити моделі гендерної ідентичності у текстах постмодерністського художнього дискурсу;
- встановити лінгвопоетологічні прояви гендерної ідентичності у постмодерністському художньому тексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропоцентричне спрямування сучасних досліджень ставить у центр лінгвістичного пошуку вияви людської присутності у художньому творі. Однією із тенденцій вивчення комплексного феномену людини є розгляд особистісної ідентичності, яка уже має певну історію дослідницької уваги. Так, О. П. Матузкова умовно виділяє 4 етапи вивчення ідентичності у соціогуманітарному знанні, що охоплюють період 1900-2012 років: артикуляція поняття, актуалізація поняття, універсалізація поняття, категоризація поняття [4, 18].

Увага наукової парадигми ХХ століття до теми ідентичності та численні дослідження її аспектів зумовлені, перш за все, змінами в традиційній термінології й понятійності. У класичній і некласичній філософії (частково) людина характеризувалася як стійка й тотожна сама собі екзистенційна цілісність. В умовах постмодерністського глобалізованого світобачення такий підхід зазнає критики, унаслідок чого відбувається перегляд основних постулатів та ресемантизація понять. Введення до наукового обігу Е. Еріксоном поняття психосоціальної ідентичності [8] констатувало невіддільність усвідомлення індивідом власної самості від соціальних умов його існування. Це дозволило перевести проблему ідентичності у простір інтерсуб'єктивності та міждисциплінарності.

Відношення між мовою й ідентичністю розглядаються в соціолінгвістичній площині (Дж. Едвардс, Дж. Джозеф, А. Табуре-Келлер). У такому контексті вибір мовних засобів конструює, виражає та інтерпретує певну ідентичність. Психолінгвістика зосереджує увагу на способах вербалізації самоідентифікаційного досвіду й формуванні комунікативної ідентичності (М. Виноградова, Т. Сазонова, С. Хватова). Психосемантика заглиблюється у розшифрування почуття тотожності індивіда з соціальною спільнотою (Т. Баранова). Когнітивно-лінгвістична парадигма встановлює закономірності зв'язку між ідентичністю й ментальними процесами концептуалізації, категоризації й ідентифікації (С. Воркачов, В. Карасик, О. Кубрякова). Фройдівська ідея про формування ідентичності на дитячому усвідомленні самості, обмеженому власним его, розвивається в парадигмі когнітивної семантики й реалізується в мовленнєвій самоідентифікації людини (Х. Ортега-і-Гассет, П. Рікер, Ю. Хабермас).

Гендер, як дискурсивний конструкт [3, 295], теж формується в міждисциплінарній парадигмі, де філософська, соціолого-психологічна та лінгвістична площини є основними сферами розгляду цього явища. Пройшовши шлях свого проникнення в лінгвістичні дослідження через аналіз втілення в одиницях мови як системи та мовленнєвої поведінки індивідів із усталеними гендерними характеристиками (Р. Лакофф, Д. Таннен), гендер проникає в дискурс і впливає на природу його конструювання. Така дискурсивна природа певною мірою пояснюється представниками теорії перформативності гендеру (Дж. Батлер, Д. Камерон, Дж. Коатс), які постулюють плюративність гендерної ідентичності, санкціоновану соціумом [7]. Відтворення гендером регулятивних соціокультурних норм (А. П. Мартинюк) втілюється в мовній практиці, забезпечуючи таким чином конструювання гендерної ідентичності [3, 318].

Виклад основного матеріалу. Розмивання кордонів між соціальним і літературним трактуванням ідентичності зумовлюється міждисциплінарним характером аналізованого поняття та епістемологічною єдністю розуміння чоловічого й жіночого у когнітивній площині. Однак тотожність індивіда самому собі, сприйняття власної самості мають сенс лише тоді, коли підтвержені іншими членами соціуму. Конструювання власної ідентичності відбувається на тлі «групоідентифікувальних ознак» [4, 83], які допомагають особистості адаптувати со-

ціальні норми й цінності до власних потреб та уподобань. Наслідком такої трансформації є вияви трансформованої гендерної ідентичності як у соціальній взаємодії, так і «продуктах» творчої діяльності представників людської спільноти, до яких належить і постмодерністський художній дискурс.

Лінгвопоетологічний аспект гендерної ідентичності, наш погляд, суголосний з дискурсом ідентичності чи простором вербалізації ідентичності, що, за О. П. Матузковою, становить вербалізовану мовленнєво розумову діяльність, об'єднує процес і результат, має лінгвальний та екстралінгвальний плани [4, 20].

Сучасне динамічне суспільство «ситуації постмодерну» (Л.-Ж. Ліотар) надає своїм суб'єктам безкінечну множину поведінкових моделей і стратегій, серед яких індивіду необхідно віднайти свій «гендерний» образ. Саме тому множинність вважають основною рисою ідентичності сучасної людини; при цьому існують жорстко структуровані рівні ідентифікації [4, 93]. Руйнування меж між рівнями ідентифікації передбачає появу *дифузних, розмитих, мозаїчних типів гендерної ідентичності* (К. Баркер, З. Бауман, А. Жичкіна, Р. Хадсон, С. Холл). Множинність завжди передбачає вибір, тому людина, формуючи власну гендерну ідентичність, вибирає із існуючих суспільних стилів, норм, настанов саме ті, які для неї найбільш прийнятні та які забезпечують її власну тотожність із тотожністю певної групи.

Зміна системи традиційних понять в соціогуманітарних та філософських дослідженнях сучасності відображає реакцію науки на різку зміну соціокультурних умов. Потреба розгляду гендерної ідентичності крізь призму постмодерністської поетики зумовлена розвитком лінгвістичних студій та відображенням гендерних характеристик у мові як системі, а також зміною традиційної мовленнєвої поведінки чоловіків і жінок, віддзеркаленої в дискурсивних практиках.

Постмодерністський дискурс є лінгвосоціокультурним феноменом, який характеризується ірраціональністю й відмовою від логоцентричності [6, 6]. Нівелювання усталених канонів маскулінності та фемінності у постмодернізмі вбачається у відмові від біологічної біполярності як визначального фактора конструювання гендерної ідентичності, внаслідок чого порушується архетипна опозиція «чоловік – жінка». Соціокультурна обумовленість статі знаходить свій вияв у використанні відповідних вербальних засобів відображених у постмодерністському художньому дискурсі.

Так протиріччя між біологічним і соціальним найяскравіше виявляється у моделях, відмінних від традиційних гетеросексуальних ідентичностей. Крах стереотипів із хаосу творить нові персонажі – прототипи реальних гендерних реалізацій. Однією з них є модель «ЧОЛОВІК-ГОМОСЕСУАЛ», яку реконструюємо у творі Б. Соммерленд:

*He'd seen the young man as no more than a student for months. Average, but with potential. Granted, he'd noticed Gage had a **bad-boy** appeal, only, that type had never attracted him. He liked intelligent, compassionate men. Typically professionals like himself, close to his own thirty years* [12].

Як гомосексуал (*He liked intelligent, compassionate men*) професор Дерек одразу помітив гомосексуальні нахили свого студента, яку він евфемістично називає відповідно до загальноприйнятої суспільної норми (*a **bad-boy** appeal*), і яка спочатку нібито залишає його байдужим *that type had never attracted him*. Однак, підсвідомо професор Дерек тягнеться до Гейджа, тим самим порушуючи ще одну соціальну норму: можливість інтимних стосунків викладача і студента, й сам відганяє від себе навіть думку про це: *And there would be absolutely no reason for Gage to come here any longer. Which would be a relief* [12]. Проте, професор все ж радіє, коли його студент приходив навіть трішки раніше за призначений час, про що свідчить антонімічний атрибут: *The doorbell sounded. He glanced over at the clock on the stove. Gage was early. **Good boy*** [12]. Однак стилістичне навантаження на прикметники *bad* і *good* різне – у першому випадку реалізується конотативне значення, а у другому – денотативне.

Різнопольна аксіологічна маркованість чоловіка й жінки, закріплена у гендерних стереотипах, ставить під сумнів рівень традиційних потреб, згідно з якими щаслива ЖІНКА-БЕРЕ-

ГИНЯ обмежується сімейним вогнищем, а чоловік-захисник – беззаперечний авторитет, господар, який забезпечує добробут і стоїть на вершині сімейної ієрархії. Модель щасливої жінки епохи постмодернізму дещо трансформує цей гендерний стереотип. Наприклад:

How lucky she was. She was a woman who had everything. A husband, four children, a lover, and a soon-to-be successful career. What more could she ask for? Her body, soaked in the sun, reflected back into the water of the bay the gloss of comfort absorbed over the last few weeks with James and the children in France. They had camped in the Perigord, eaten truffles and confit de canard, and tried hard to have a successful family holiday [11, 31].

За допомогою відокремленої конструкції *A husband, four children, a lover, and a soon-to-be successful career* представлено модель щасливої жінки (*a woman who had everything*), яка включає не лише сім'ю (чоловіка і дітей), а й такі невід'ємні атрибути як коханець та успішний кар'єрний ріст. Це засвідчує руйнування стереотипу “*dual-gender nuclear family model*” [10]. Однак метафора (*the gloss of comfort absorbed over the last few weeks*), що покликана змалювати розкіш і комфорт відпочинку, спотворюється предикатом *tried hard to have*, з чого зрозуміло, що *a successful family holiday* – результат значних як фізичних, так і психологічних зусиль.

Транспарадигмальна природа постмодерністського художнього дискурсу [1, 40] дозволяє йому не тільки транслювати значення, але й породжувати нові смисли. За таких умов у постмодерністському художньому дискурсі «розрізнення двох полюсів [фемінного й маскулінного – А. М.] не може більше підтримуватися, ми входимо в симуляцію» [2, 57], результатом якої є створення нових кенотипів чоловіка і жінки. Ілюстрацією цих положень може слугувати текстовий фрагмент:

... the relationship had been a remarkably easy and happy one. They are fond of one another. Matilda knows exactly what she wants William for – sex, humour, a cinema companion and an occasional repair man. As this is still very much the area of AIDS, she also appreciates being able to have reasonable trust in the fact that William won't give her anything she doesn't want to have [9, 39-40].

Стосунки між чоловіком та дружиною у цивільному шлюбі, на перший погляд, задовольняють обох і номінуються щасливими (*remarkably easy and happy*). Однак це не тому, що чоловік і дружина вписуються в моральні норми традиційної сім'ї. У цьому текстовому фрагменті стереотипи сімейного устрою порушуються. Так, довіра до чоловіка обмежується впевненістю дружини, що він не підхопить СНІД, а її прихильність до нього ґрунтується на суто партнерських стосунках (*sex, humour, a cinema companion and an occasional repair man*).

Далі спостерігаємо руйнацію ще одного соціального стереотипу щодо бажання жінок жити в офіційному шлюбі: *For this part, William lacks Matilda's thorough understanding of the politics of heterosexuality, but likes her, finds her interesting, imaginative in bed; and – a great plus, at least at the beginning – she seems to be different from all the other women he knows, because she isn't looking for a husband or for a baby-maker. Something, however, has happened recently inside William. He's become aware that while Matilda isn't out to trap him, she isn't willing to give him very much either. <...> She sees herself as a free spirit, and William as some sort of attendant sparrow. Matilda is the big bird in the sky and William the little one. The dreaded lifestyle is gradually taking on a different aspect. William finds himself dreaming about houses in the suburbs and wedding rings. What has always been pressure has re-formed itself as fantasy* [9, 40].

У трансформованому образі «щасливого» голови сім'ї (*Matilda is the big bird in the sky and William the little one*) втілюється «розчарування, катастрофа, що зумовлює втрату ролей, статусів і відповідальностей» [2, 197]. Пейоративна оцінка сімейного буття (*dreaded lifestyle*) є наслідком зміни ціннісних пріоритетів – чоловік мріє про те, про що традиційно мріють жінки (*houses in the suburbs and wedding rings*). Одвічний страх потрапити у капкан шлюбу (*trap*) перетворюється на нездійсненну мрію про нього (*fantasy*). Тому можемо вести мову про нові гендерні моделі ПОДРУЖЖЯ: вільна, необтяжена обов'язками дружина (*a free spirit*), яка не полює на чоловіків *she isn't looking for a husband or for a baby-maker* та її чоловік, радше парт-

нер, якого не влаштовує статус цивільного чоловіка *William as some sort of attendant sparrow*, він прагне домашнього затишку й офіційного одруження.

Аналіз гендерного аспекту постмодерністського художнього дискурсу передусім пов'язаний із дослідженням мовленнєвих характеристик суб'єктів мовної діяльності. Так, висловлення жалю до чоловіків слугує виявом перерозподілу гендерних ролей у суспільстві. Розглянемо приклад:

'You make me feel sorry for men.'

*'I know. I feel sorry for them too. But we can't devote our lives to feeling sorry for men, can't we? The object of feminism is to rid ourselves of the emotion of **pity** in relation to men. We must pity our own condition instead. Not ourselves, but our condition. And turn that into **anger**, and then anger into action'* [11, 55].

Ідентифікація моделі ЖІНКА-ФЕМІНІСТКА відображено у мовленні, де ключовими словами є номінації емоцій (*sorry, pity, anger*). Жінка ідентифікує своє становище в суспільстві через вектор емоційного ставлення *make me feel sorry for men*. Відгук суспільно-політичних процесів другої половини ХХ ст. (рух за громадянські права, фемінізм, сексуальна революція, поява різних субкультур) у постмодерністському художньому дискурсі спонукає читача відчувати перехід від стереотипного зображення жіночої чуттєвості (*feel sorry for men*) до іншого, більш агресивного, втіленого в жінці-феміністці *But we can't devote our lives to feeling sorry for men, can't we?* емоційна сфера якої спрямована на самоствердження, самозосередження (*pity our own condition*) задля активної суспільної позиції (*turn <...> anger into action*).

Гендерна ідентичність, базуючись на гендерних стереотипах, передбачає індивідуальну інтерпретацію останніх. Контекстуальність статі, тобто її залежність від соціально-історичних умов [5, 22], припускає можливість наповнення зовнішньої маскуліної чи феміної форми новим змістом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Здійснена розвідка вербальної репрезентації гендерної ідентичності у постмодерністському художньому дискурсі засвідчила міждисциплінарний характер досліджуваного явища, зміст якого не обмежується мовною формою. Канони постмодернізму дозволяють руйнувати усталену дихотомію гендерних стереотипів, унаслідок чого з'являються нові аспекти вияву соціокультурної статі. Містка тематика художнього втілення гендерної ідентичності передбачає розширення лінгвістичних пошуків у напрямку таксономізації розглянутих моделей. Перспективним видається аналіз гендерної ідентичності у різних типах дискурсу та широкий діапазон мовних засобів її вираження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабелюк О. А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми : монографія / О. А. Бабелюк. – Дрогобич : Вимір, 2009. – 296 с.
2. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрийяр [пер. О. А. Печенкина]. – Тула, 2013. – 204 с.
3. Мартинюк А. П. Гендер як конструкт дискурсу / А. П. Мартинюк // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : (монографія). – Харків, 2005. – С. 295–318.
4. Матузкова Е. П. Идентичность и лингвокультура : методология изучения : монография / Е. П. Матузкова. – Одесса : Издательство КП ОГТ, 2014. – 333 с.
5. Рябова Т. Гендерные стереотипы в политической сфере современного российского общества : социологический анализ : автореф. дисс. ... д-ра социолог. наук : 22.00.04 / Т. Б. Рябова. – Нижний Новгород, 2009. – 45 с.
6. Стуліна М. В. Німецький постмодерністський дискурс : лінгвоконцептуальний і лінгвопоетичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М. В. Стуліна. – Одеса, 2011. – 22 с.
7. Butler J. Gender Trouble : Feminism and the Subversion of Identity / J. Butler. – N. Y. : Routledge, 2006. – 272 p.
8. Erikson E. Identity, Youth and Crisis / E. N. Erikson. – N. Y. : Norton & Co, 1969. – 336 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Oakley A. Matilda's Mistake / A. Oakley. – Ldn. : Flamingo, 1991. – 167 p.
10. Oakley A. Moth Stuff [Electronic resource] / A. Oakley. – Mode of access : <http://www.annoakley.co.uk/>
11. Oakley A. The Men's Room / A. Oakley. – L. : Flamingo, 1991. – 312 p.
12. Sommerland B. Solid Education [Electronic resource] / B. Sommerland. – Mode of access : http://rtf-ebooks.com/_/_/577507/solid-education